

УДК 37:371.322:351.746.1

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.73-2.20>**А. А. Мірошніченко**кандидат педагогічних наук,
заступник начальника факультету охорони та захисту державного кордону по роботі з персоналом
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького**Р. В. Сич**кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри вогневої та тактико-спеціальної підготовки
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМАНДНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

У статті обґрунтовано особливості формування командно-педагогічних умінь майбутніх офіцерів-прикордонників.

Автори розуміють уміння як здатність робити що-небудь, зумовлену набутими знаннями та досвідом. На відміну від навичок, уміння функціонують під свідомим самоконтролем людини.

Офіцери з достатньо сформованими командно-педагогічними уміннями працюють цілеспрямовано, з перспективою та повною віддачею. Звертається увага на те, що у контексті формування командно-педагогічних умінь до майбутніх офіцерів-прикордонників висуваються такі вимоги: прагнення розвивати та вдосконалювати особистісні якості, необхідні для військово-педагогічної діяльності; турбота про честь і гідність професії прикордонника.

Великою є роль педагога у процесі формування командно-педагогічних умінь курсантів. Педагогічно-новатори надають значення створенню позитивних емоцій як на заняттях, так і в повсякденній діяльності.

Основою командно-педагогічних умінь майбутніх офіцерів-прикордонників є професійні якості (військово-фахові, фізичні, моральні, психологічні). Зміст загальновійськових навчальних дисциплін орієнтований на потреби діяльності прикордонної служби як правоохоронного органу та військового формування.

Формування командно-педагогічних умінь майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення загальновійськових дисциплін відбувається на заняттях різних видів (лекціях, практичних, самостійних, індивідуальних, семінарських заняттях, під час написання курсових робіт, проходження стажування в підрозділах (органах) охорони кордону), у позанавчальний час. Вирішальну роль відіграє вдалий вибір форм і методів навчання. Автори вважають, що найбільш дієвими щодо формування командно-педагогічних умінь майбутніх офіцерів-прикордонників є застосування форм і методів інтерактивного навчання, формування проектних команд, творчих мікрогруп.

Автори доходять висновку, що особливістю процесу формування командно-педагогічних навичок майбутніх офіцерів-прикордонників, як і професійної діяльності курсантів загалом, є поєднання статутних вимог, норм і правил поведінки військовослужбовця у певних ситуаціях із особистісним, творчим підходом до кожного із підпорядкованого персоналу.

Ключові слова: командно-педагогічні уміння, формування, майбутні офіцери-прикордонники, професійна діяльність, загальновійськові дисципліни, педагоги, процес навчання.

Постановка проблеми. У кожному виді людської діяльності втілені ті уміння, використання яких призводить до появи цього виду діяльності. Знання є продуктом людської діяльності, отже, в них втілена діяльність щодо набуття і застосування цих знань. Це і є основою для виокремлення умінь, формування яких є обов'язковим в освітньому процесі. Отже, потрібно мати на увазі не лише відтворення певних алгоритмів дій, а й використання їх у нових, нестандартних ситуаціях. Лише за цих умов будуть формуватися уміння застосовувати отримані знання в нетипових ситуаціях.

Випускник НАДПСУ є фахівцем не лише у військово-прикордонній справі, у конкретній галузі

охорони кордону. Він ще є військовим педагогом, тим, хто навчатиме та виховуватиме підлеглих. Сформованість командно-педагогічних умінь майбутнього офіцера-прикордонника є одним із вирішальних факторів успішності усієї його професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує чимало досліджень, предметом вивчення яких є формування професійних умінь майбутніх офіцерів-прикордонників. Це питання переважно вивчається в контексті формування знань, умінь і навичок майбутніх фахівців чи формування професійної компетентності військовослужбовців. Згідно з О. Щербаковим уміння визначаються як

володіння складною системою психологічних і практичних дій, необхідних для доцільної регуляції діяльності за допомогою наявних у суб'єкта знань і навичок [1, с. 27–29]. В. Кострач вважає, що вміння забезпечуються синтезом властивостей особистості (вольових, інтелектуальних, емоційних) і є засобом свідомої, цілеспрямованої, довільної творчої праці. Суттєвою їхньою ознакою є практичний, діяльнісний характер [2, с. 16].

Цікаві підходи до підвищення ефективності формування командних умінь офіцерів у вищих військових навчальних закладах містяться у дисертаційних дослідженнях А. Галімова, І. Грязнова, О. Діденка, В. Кельби, С. Кубіцького, А. Кучеренка, Г. Марченка, А. Окіпняка, С. Полторака, В. Ройляна, Е. Сарафанюка, О. Тогочинського та ін.

Водночас аналіз педагогічних джерел свідчить про те, що, незважаючи на значний інтерес дослідників до проблеми формування професійних умінь майбутніх офіцерів, питання формування командно-педагогічних умінь потребує більш детального вивчення.

Метою статті є обґрунтування особливостей формування командно-педагогічних умінь майбутніх офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження особливостей формування командно-педагогічних умінь майбутніх офіцерів-прикордонників важливе значення має аналіз процесу опанування цими вміннями у процесі вивчення загальновійськових дисциплін.

На думку В. Ягупова, під знаннями розуміють сукупність засвоєних відомостей, понять, уявлень про предмети та явища навколишнього світу і діяльності. Знання (загальні та спеціальні) є продуктом пізнання людиною предметів і явищ дійсності, законів природи та суспільства. Професійні знання складаються з понять і категорій певної сфери діяльності (професії). Знання поділяють на теоретичні та практичні. Теоретичні знання розкривають сутність речей, явищ і подій. Вони є основою успішної практичної діяльності учня. Практичні знання включають переважно відомості про використання тих чи інших предметів і ситуацій із конкретною метою [3, с. 236].

Міцність професійних знань і їхня дієвість становлять основне завдання процесу навчання. З цього приводу Я. Коменський у «Великій дидактиці» зазначав, що все має закріплюватися постійними вправами: навчання неможливо довести до досконалості без частих та особливо майстерних повторень і вправ [4, с. 128].

Автоматична дія, яка сформована цілеспрямованими вправами та виконується легко та вільно, називається навичкою. Психологічна сутність навички полягає в тому, що вона звільняє свідомість учня від необхідності контролювати технічні компоненти діяльності та дає змогу зосередитися

на її меті, завданнях та умовах [3, с. 237]. Високий рівень оволодіння знаннями та навичками, творче застосування їх на практиці трактується як уміння.

Уміння – це здатність робити що-небудь, зумовлена набутими знаннями та досвідом. На відміну від навичок, уміння функціонують під свідомим самоконтролем людини.

Загалом аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що уміння інтерпретують як готовність до відповідної діяльності, здатність виконувати дії на основі засвоєних знань, навичок і досвіду (С. Гончаренко, В. Кострач, В. Ягупов), спосіб виконання дії (М. Касьяненко, П. Щербань), практичні дії, що здійснюються на основі отриманих знань (Ю. Дем'янюк, С. Калаур, М. Ярмаченко).

Досвід переконує, що офіцери з достатньо сформованими командно-педагогічними вміннями є людьми, захопленими своєю справою. Вони працюють цілеспрямовано, з перспективою та повною віддачею. Постійним принципом для роботи таких педагогів є: «На кожному занятті викладайся повністю, використовуй усі свої можливості максимально». Завдяки реалізації цього принципу досягається високий рівень сформованості командно-педагогічних умінь курсантів. З одного боку, вони виявляють відкритість і дружелюбність, з іншого – вміють надавати своїй поведінці доцільності, зберігати спокій, витримку у різних ситуаціях. Здатність до співробітництва є показником командно-педагогічної культури офіцера, а взаємна повага і рівність сторін – необхідною умовою формування цієї культури. Багато в цьому сенсі досягають офіцери, котрі є педагогами-новаторами. Вони навчають підлеглих самооцінці, роздумів над власною діяльністю, діяльністю своїх товаришів, колективного аналізу суспільного життя. Великого значення педагого-новатори надають створенню позитивних емоцій як на заняттях, так і в повсякденній діяльності.

Ми погоджуємося з Д. Іщенком, Ю. Сердюком, які визначають, що формування командно-педагогічних умінь складається із взаємодії шести основних блоків: досвіду особистості; функціональних механізмів психіки; типологічних властивостей особистості; динаміки особистості; індивідуально значимих соціальних ситуацій та індивідуально значимого соціального оточення [5, с. 119]. Тож необхідною умовою успіху офіцера є вміння долати психологічні труднощі, що виникають під час педагогічної діяльності, а саме володіння своїм самопочуттям, вміння поводитися вільно та невимушено, знайти необхідну інтонацію, вираз обличчя, жест тощо.

Науковці поділяють пізнавальні вміння на такі: конкретні, часткові (предметні), які відображають специфіку того чи іншого предмета й виявляються при засвоєнні конкретних знань; узагальнені, що забезпечують перебіг пізнавальної діяльності під

час вивчення всіх навчальних дисциплін; загальні, які пов'язуються із самостійною пізнавальною діяльністю [6, с. 74].

У контексті формування командно-педагогічних умінь до майбутніх офіцерів-прикордонників висуваються такі вимоги: прагнення розвивати та вдосконалювати особистісні якості, необхідні для військово-педагогічної діяльності; турбота про честь і гідність професії прикордонника.

Щодо педагога, то йому недостатньо знати, що його роль у процесі формування командно-педагогічних умінь курсантів є великою. Він повинен вміти використати свої педагогічні можливості повною мірою. Для цього педагогу необхідно грамотно оцінити власну особистісну та професійну готовності до здійснення навчання та виховання підлеглих, вміти здійснювати вплив на підлеглих, у т. ч. прихований.

Командиру належить володіти словом, засобом переконання. Переконання – це ключ до вирішення багатьох ситуацій, а інколи і конфліктів, які виникають під час педагогічного процесу. Переконання, слово та переконання... Недарма древні говорили, що освіта не дає паростків у душі, коли вона не проникає до значимої глибини. Це проникнення можливе лише у гармонійній єдності високого професіоналізму, військового та педагогічного мистецтва офіцера. Сьогодні більше, ніж будь-коли, життя, суспільна практика примушують нас шукати нові підходи та рішення.

Не можна не погодитися з думкою В. Ягупова про наявність у діяльності офіцера такої суттєвої особливості, як надзвичайно міцний виховний відтінок, який визначає педагогічний характер професійної діяльності офіцера і характеризує її як цілеспрямовану, багатогранну, змістовну та гуманістичну [3, с. 241].

Досліджуючи проблему формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання, О. Торічний справедливо зауважує, що професійна підготовка майбутніх офіцерів, на противагу професійній підготовці фахівців у цивільних закладах освіти, має специфічні особливості, зумовлені характером і специфікою їхньої майбутньої професійної діяльності [7, с. 91].

Основою командно-педагогічних умінь майбутніх офіцерів-прикордонників є професійні якості (військово-фахові, фізичні, моральні, психологічні). Зміст загальновійськових дисциплін орієнтований на потреби діяльності прикордонної служби як правоохоронного органу та військового формування. Тому серед умінь, які мають бути сформовані у курсантів під час вивчення цих дисциплін, виділяємо такі:

по-перше, впроваджувати положення та вимоги Статутів Збройних Сил України в життя та побут підрозділів під час виконання завдань

із оперативно-службової діяльності; прищеплювати дух бездоганного виконання військової присяги, статутів і глибоке їх розуміння підлеглими; точно виконувати та правильно застосовувати положення статутів в організації діяльності та побуту підрозділу; використовувати раціональні форми та методи роботи, які забезпечують підтримку статутного внутрішнього порядку та високу дисципліну в підрозділі; правильно організувати та проводити навчальні та методичні заняття зі Статутів Збройних Сил України; навчати підлеглих командирів форм і методів роботи з виховання персоналу, неухильного виконання вимог загальновійськових статутів у повсякденній діяльності;

по-друге, застосовувати положення Стройового Статуту Збройних Сил України на заняттях зі стройової підготовки та в повсякденному житті підрозділу; чітко виконувати стройові прийоми на місці та під час руху, без зброї та зі зброєю; впевнено керувати підрозділами, правильно і чітко подавати команди (сигнали) для шиккування, руху і перешикування підрозділів на місці та під час руху; організувати, методично правильно проводити заняття зі стройової підготовки та стройовий огляд підрозділу;

по-третє, організувати бій механізованих (танкових) підрозділів Сухопутних військ в основних видах загальновійськового бою та впевнено управляти ними; проводити розрахунки бойових і маршових можливостей підрозділів; ефективно використовувати бойову техніку й озброєння штатних (приданих) механізованих (танкових) підрозділів Сухопутних військ в основних видах загальновійськового бою; проводити рекогносцировку та ставити бойові завдання підрозділам; організувати взаємодію, бойове забезпечення й управління; моделювати тактичні дії й управління підрозділами на основі світового досвіду розвитку форм бою.

Під час дослідження нами були виділені такі типові помилки, через які у командирів не налагоджується контакт із підлеглими: невміння помічати зміни в поведінці та зовнішньому вигляді підлеглого; невідповідність форми спілкування його змісту; доведення неповної інформації в конкретній ситуації спілкування; максималізм у формі ставлення вимог; поспішність, категоричність в оцінці дій; забобони, упереджене ставлення; нездатність уявити себе на місці іншого.

Формування командно-педагогічних умінь майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення загальновійськових дисциплін відбувається на заняттях різних видів (лекціях, практичних, самостійних, індивідуальних, семінарських заняттях, під час написання курсових робіт, проходження стажування в підрозділах (органах) охорони кордону), у позанавчальний час. Вирішальну

роль відіграє вдалий вибір форм і методів навчання. Практичний досвід переконує, що найбільш дієвими щодо формування командно-педагогічних умінь майбутніх офіцерів-прикордонників є застосування форм і методів інтерактивного навчання, формування проектних команд, творчих мікрогруп.

Інтерактивне навчання трактуємо як спільну діяльність всіх учасників освітнього процесу, спільне вирішення проблемних ситуацій у діяльності командира тощо.

Доцільно врахувати думку О. Пометун, за якою у контексті інтерактивного навчання знання набувають іншої форми [8, с. 7]. З одного боку, курсант отримує знання завдяки вияву власної активності у їх здобутті. З іншого – курсант має можливість на занятті реалізувати отримані знання і перетворити їх на уміння.

Доходимо висновку, що сформованість командно-педагогічних навичок передбачає, що педагог має здібності слухати, не перебивати, стримувати свої емоції, зважувати відповіді. Причому краще уникати поганої звички слухати, не дивлячись на людину, реагувати на будь-яку відволікаючу дію, займатися під час бесіди сторонніми справами. Все це необхідно не тільки для отримання потрібної інформації та виявлення позиції співбесідника, але і для зняття психологічної напруги, що значно полегшує подальшу взаємодію. Атмосфера взаємодовіри, доброзичливості допомагає офіцеру та курсанту пізнавати свої позитивні якості, долати труднощі, формувати командно-педагогічні навички.

Урахування людського фактора є досить складним завданням, пов'язаним зі зміною свідомості та переконань людини. Чим більше командирів відомо про особистість підлеглого, тим чіткіші та ґрунтовніші рішення щодо нього. Саме тому досвідчений офіцер роботу щодо формування командно-педагогічних навичок починає з усебічного вивчення особового складу, залучає до цієї роботи молодших командирів, активістів як своїх помічників. Тільки так зароджується правильна освітня стратегія щодо кожного майбутнього офіцера-прикордонника, тільки тоді командир зможе підібрати до кожної особистості засоби педагогічного впливу.

Звичайно, процес формування командно-педагогічних умінь не може виключити й офіційних (ділових) відносин. Оскільки ділові відносини з підлеглими на практиці базуються на основі поєднання вимог Військових статутів і загальнолюдських відносин, доцільним у процесі формування командно-педагогічних умінь, як і педагогічному

процесі загалом, є вміле поєднання офіційних і неофіційних взаємовідносин. У тісних контактах народжується справжнє взаєморозуміння, з яким курсант проходить школу професіоналізму, моралі, спілкування, щирості, гуманності, отримує командно-педагогічний досвід.

Висновки і пропозиції. Отже, особливістю процесу формування командно-педагогічних навичок майбутніх офіцерів-прикордонників, як і професійної діяльності курсантів загалом, є поєднання статутних вимог, норм і правил поведінки військовослужбовця у певних ситуаціях із особистісним, творчим підходом до кожного із підпорядкованого персоналу. Тому перспективу подальших наукових пошуків з окресленої проблематики становлять питання інтерактивних форм і методів підготовки курсантів-прикордонників, дослідження особливостей формування командно-педагогічних умінь за різних умов діяльності, зокрема під час стажування в органах (підрозділах) охорони кордону.

Список використаної літератури:

1. Щербак А.И. Совершенствование системы психолого-педагогического образования будущего учителя. *Вопросы психологии*. 1981. № 5. С. 27–29.
2. Кострач В.В. Формування професійних умінь майбутніх офіцерів-психологів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2008. 276 с.
3. Ягупов В.В. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. 560 с.
4. Коваленко Є.І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 664 с.
5. Сердюк Ю.І. Сутність, зміст формування командно-педагогічних навичок у майбутніх офіцерів. *Збірник наукових праць*. Хмельницький : НАДПСУ, 2010. № 56, ч. II. С. 119–122.
6. Мірошніченко В.І. Організація самостійної пізнавальної діяльності майбутніх юристів в коледжах як складова їх підготовки до професійної діяльності. *Вісник Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка*. Вип. 15. 2019. С. 71–76.
7. Торічний О.В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2012. 536 с.
8. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007. 144 с.

Miroshnichenko A., Sych R. Features of formation of team and pedagogical skills future border officers

The article substantiates the peculiarities of the formation of command and pedagogical skills of future border guards.

The authors understand skill as the ability to do something that is due to acquired knowledge and experience. Unlike skills, skills function under the conscious self-control of a person.

Officers with well-developed command and pedagogical skills work purposefully, with perspective and full commitment. Attention is drawn to the fact that in the context of the formation of command and pedagogical skills, future border guards are subject to the following requirements: the desire to develop and improve personal qualities necessary for military pedagogical activities; concern for the honor and dignity of the border guard profession.

The role of the teacher in the process of formation of command and pedagogical skills of cadets is great. Innovative educators attach importance to creating positive emotions both in the classroom and in everyday activities.

The basis of command and pedagogical skills of future border guards are professional qualities (military-professional, physical, moral, psychological). The content of general military disciplines is focused on the needs of the border service as a law enforcement agency and military formation.

The formation of command and pedagogical skills of future border officers in the process of studying general military disciplines takes place in classes of various types (lectures, practical, independent, individual, seminars, during the writing of term papers, internships in units (bodies) of border protection), outside training time. The crucial role is played by the successful choice of forms and methods of teaching.

The authors believe that the most effective in the formation of command and pedagogical skills of future border guards are the use of forms and methods of interactive learning, the formation of project teams, creative microgroups.

The authors conclude that the peculiarity of the process of forming command and pedagogical skills of future border officers, as well as the professional activities of cadets in general, is a combination of statutory requirements, norms and rules of conduct in certain situations with a personal, creative approach to each subordinate.

Key words: *command and pedagogical skills, formation, future border guards officers, professional activity, general military disciplines, teachers, learning process.*